

КРЕАТИВНЕ МИСЛЕННЯ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНИХ АНАЛІТИКІВ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проведено теоретичний аналіз сутності креативності та значення креативного мислення у професійній діяльності кримінальних аналітиків оперативно-розшукових підрозділів, його місця в системі професійно важливих якостей даної категорії оперативних працівників. Розглянуто залежність креативного мислення та його психологічних механізмів від суб'єктивних якостей кримінального аналітика та пріоритетні характеристики креативного потенціалу кримінальних аналітиків, реалізація якого обумовлює успішність виконання ними задач в галузі оперативного та стратегічного кримінального аналізу.

Ключові слова: креативність, креативне мислення, креативний потенціал, професійна діяльність, професійно важливі якості, кримінальний аналітик.

В статье проведен теоретический анализ сущности креативности и значения креативного мышления у профессиональной деятельности криминальных аналитиков оперативно-розыскных подразделений, его места в системе профессионально важных качеств данной категории оперативных работников. Рассмотрена зависимость креативного мышления и его психологических механизмов от субъективных качеств криминального аналитика и приоритетные характеристики креативного потенциала криминальных аналитиков, реализация которого обуславливает успешность выполнения ими задач в области оперативного и стратегического криминального анализа.

Ключевые слова: креативность, креативное мышление, креативный потенциал, профессиональная деятельность, профессионально важные качества, криминальный аналитик.

Актуальність. У процесі виконання професійних функцій оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України велику роль відіграє нестандартний, творчий підхід, особливо там, де використання сталих схем і стандартних розумових операцій не забезпечує досягнення успіху з огляду на специфіку проведення окремих оперативно-розшукових заходів.

Саме тому прояви креативності є однією з найважливіших складових професійної діяльності кримінального аналітика. Необхідність цієї складової зумовлена тим, що професійна діяльність кримінального аналітика проходить не лише у звичайних умовах, а в екстремальних, де виконання завдань оперативно-розшукових підрозділів вимагає варіативних підходів до аналізу.

Затребуваним сьогодні залишається інтелектуально розвинутий кримінальний аналітик, який вміє працювати та навчатись, гнучко адаптуватись до динамічної оперативної обстановки, здатний застосовувати отримані знання на практиці, шукати шляхи раціонального та нестандартного розв'язання завдань по оперативно-розшуковим справам. В психологічних дослідженнях особливе місце займають ідеї, спрямовані на розвиток креативного мислення, яке має визначальний вплив на успішність процесу створення, вирішення та аналізу творчих завдань.

Попередні дослідження. Креативне мислення та креативний потенціал активно досліджували вітчизняні та зарубіжні психологи: Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Богоявленська, А. В. Брушлінській, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, В. М. Дружинін, О. М. Леонтєв, Я. О. Пономарьов, С. Л. Рубінштейн, О. К. Тихомиров, Ф. Барон, Е. Боно, Дж. Брунер, М. Вертгеймер, Дж. Гілфорд, К. Дункер, А. Маслоу, С. Меднік, В. О. Моляко, Ж. Піаже, Н. І. Пов'якель, Дж. Рензулі, К. Роджерс, Р. Стернберг, Е. П. Торренс та ін.

У структурі особистості багато дослідників визначають креативне мислення як професійно важливу складову та критерій професіоналізму (Е. Боно, Дж. Гілфорд, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, А. Маслоу, О. М. Матюшкін, І. М. Семенов, С. Ю. Степанов, Н. В. Чепелева та ін.).

Саме тому мета статті полягає у проведенні аналізу щодо місця креативного мислення та суб'єктивних особливостей кримінальних аналітиків ДПСУ в системі їх професійно важливих якостей.

Результати дослідження. Важливим компонентом у структурі особистості кримінального аналітика виступають професійно важливі якості. Професійно важливі (необхідні) якості – це сукупність психологічних якостей особистості, низка фізіологічних характеристик, які визначають успішність реальної діяльності.

В процесі ускладнення діяльності й удосконалення в професії ускладнюються й змінюються функціональні зв'язки і удосконалюються професійно важливі якості. Е. А. Клімов говорить про професійно цінні якості: «всі люди відрізняються один від

одного за своїми особистими якостями. Серед них є такі, які називають професійно цінними». На його думку, основні «професійно цінні якості» формуються тільки в процесі діяльності і в ній удосконалюються [4].

Відповідаючи на питання щодо переліку якостей, які можуть виступати в ролі професійно важливих якостей, Е. А. Клімов пише: «Професіоналізм ми будемо розуміти не як просто якийсь вищий рівень знань, умінь і результатів людини в даній області діяльності, а як певну системну організацію свідомості, психіки людини ...» [4].

Система професійно важливих якостей кримінальних аналітиків складається як із природних задатків, так і професійних знань, які отримуються у процесі професійного навчання та самопідготовки.

На підставі даних, наведених в наукових працях Б. Г. Ананьєва, В. С. Мерліна, О. Г. Ковальова, К. К. Платонова, Є. О. Климова, А. К. Маркової, В. Д. Шадрикова та інших психологів ми визначили чотири групи в системі професійно важливих якостей кримінального аналітика залежно від основних сфер його діяльності. Згідно даної системи загальною основою розвитку кримінального аналітика як компетентного спеціаліста є інтелектуальні якості, що проявляються в знаннях, уміннях, навичках та здібностях; емоційно-вольові якості кримінального аналітика необхідні для ефективної організації власної діяльності; комунікативні якості, що передбачають наявність вмінь ефективного налагодження стосунків та спілкування; мотиваційні якості, що спонукають фахівця до виконання професійних задач та завдань професійного розвитку.

В переліку інтелектуальних якостей серед інших професійних якостей кримінальних аналітиків виразно виокремлюється креативне мислення, що обумовлено виконанням завдань оперативно-розшукових підрозділів як у звичайних, так і в екстремальних умовах.

Основним фактором у практиці кримінального аналізу є здатність кримінальних аналітиків креативно мислити на макрорівні. Тому креативне мислення позиціонується не лише як бажана, але і як необхідна характеристика під час діяльності в особливих умовах, необхідна для досягнення особистісного і професійного акме суб'єкта праці. Розкриття творчого потенціалу кримінального аналітика, творча самореалізація у професійній діяльності, яка виражається в реалізації інноваційного потенціалу особистості за допомогою розвитку креативного мислення, є

важливою запорукою зростання професіоналізму кримінального аналітика.

Креативність – це сукупність тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особистості. Д. Б. Богоявленська визначає креативність як ситуативно-нестимульовану активність, яка виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. Вона стверджує, що креативний тип особистості властивий всім новаторам незалежно від виду діяльності [1].

Професійна креативність відображає творчі досягнення особистості на різних етапах професійної діяльності і розуміється як здатність до створення нових професійних продуктів і високих результатів діяльності за рахунок реалізації особистісних особливостей.

Креативне мислення повинно розглядатися як необхідна професійна якість, що пов'язана зі специфікою професійної діяльності кримінального аналітика: складністю об'єкта професійної діяльності – організованого злочинного середовища; нестандартністю професійних завдань, які стоять перед кримінальним аналітиком – опрацюванням даних по багатоаспектним справам з великою кількістю об'єктів та епізодів за умови розгортання діяльності на значній території, що породжує необхідність пошуку нестандартних рішень; високими вимогами до особистості кримінального аналітика.

Креативне мислення є психологічно дуже складним процесом, в який включається сприйняття матеріалу, його осмислення, запам'ятовування, аналіз і синтез. Опанування ним дає можливість вільно користуватися отриманими знаннями в різних ситуаціях, по-різному ними оперувати, висуваючи оригінальні нестандартні рішення.

Креативне мислення є багаторівневим процесом, який включає в себе інтуїтивні та раціональні пізнавальні процеси. Структурно-рівнева модель креативного мислення включає дологічний (враження, уява, інтуїція, інсайт) і логічний рівні (операційний, предметний, рефлексивний, особистісний).

Тому для визначення майбутніх творчих досягнень в професійній діяльності кримінального аналітика визначальними є не лише традиційні показники швидкості, гнучкості, глибини, оригінальності та завершеності креативного мислення, але й інші психологічні здібності.

Я. О. Пономарьов стверджує, що до повноцінної творчої діяльності здатна лише людина, яка володіє розвиненим внутріш-

нім планом дій. І не лише тому, що інакше вона не зможе асимілювати потрібним чином суму спеціальних знань, необхідних у тій чи іншій галузі трудової діяльності, але й тому, що інакше вона не зможе повноцінним чином сформулювати свої переконання, мотиви, інтереси, прагнення, тобто особистісні особливості, без яких не може існувати істинна творчість. Вирішальне значення має не великий обсяг знань, а їх структура, психологічний тип їх засвоєних, обумовлений типом діяльності, в якому вони набувалися. Без розвинутого внутрішнього плану дій здійснювати необхідний тип діяльності неможливо [6].

На думку Я. О. Пономарьова визначальним засобом розвитку внутрішнього плану дій є рішення теоретичних завдань, тобто розвиток здатності розкривати способи вирішення практичних завдань [6].

Серед виявлених в ході дослідження загальних професійно важливих якостей кримінального аналітика окремої уваги заслуговує ряд визначених індивідуально-психологічних властивостей, які тісно пов'язані з креативним мисленням. В першу чергу це стосується інтелекту.

В теоретичних та експериментальних дослідженнях кореляції креативності та інтелекту, виконаних в різний час і в контексті різних загальних та окремих парадигм знайшли своє вираження декілька тенденцій. Проте, як зазначає Є. П. Ільїн, в даний час більш поширена точка зору, згідно з якою інтелект є необхідною умовою креативності, оскільки низький рівень інтелекту (конвергентних здібностей) означає, що креативність неможлива, однак високий інтелект не гарантує творчого мислення, оскільки при високих значеннях IQ зустрічаються як креативні, так і некреативні суб'єкти. Таким чином, зв'язок між креативністю та інтелектом нелінійний: підвищення рівня креативності пов'язане з підвищенням рівня інтелекту лише до певної межі, при перевищенні якого (від 120 до 127 балів) його зв'язок з креативністю або зникає, або стає негативним [3].

Дж. Бруннер до інтелектуальних критеріїв креативності відносить інтуїцію, передбачення, критичність мислення, високу інтелектуальну активність, спроможності по-новому і нестандартно кодувати інформацію.

Одним з важливих напрямків розробки теоретичних моделей та проведення емпіричних досліджень параметрів креативності є вивчення ролі інтуїтивних процесів у виникненні, розвитку, проявах в діяльності безпосереднього досягнення істини без попередніх логічних міркувань та доведень.

Т. А. Баришева та Ю. А. Жигалов відзначають, що в креативність, крім дивергентності, входять здатності до інтуїції, перетворення, прогнозування, асоціативності [3].

Вони пишуть: «механізм інтуїції – це об'єднання декількох інформативних ознак різних модальностей у комплексні орієнтири, що направляють пошук рішення, тому успішність результату залежить не від однієї інформативної ознаки, а від сформованої в ході пошуку мозаїки ознак. Цей механізм притягує до себе інформацію та енергію до тих пір, поки вони не набудуть критичної маси. І тоді руйнуються стереотипи, що склалися, та перетворюються в новий образ, думку чи систему думок».

Окрім розгляду інтуїції як механізму творчого процесу, креативність розглядають в аспекті здібності до інтуїтивних рішень. У цьому випадку відмінності в інтуїтивності розглядаються або як особливості особистості, або як когнітивний стиль – інтуїтивний чи аналітичний. Виокремлення інтуїтивності дозволяє здійснювати поділ людей при сприйнятті інформації на два типи: інтуїтивний і відчуваючий.

Тісний зв'язок інтуїції та здатності до прогнозування, а також обумовленість цього зв'язку з креативністю відмітили Н. А. Бернштейн та П. К. Анохін, які розглядають здатність до прогнозування як «випереджаюче відображення», тобто здатність організму підготуватися до майбутньої ситуації. На їх переконання, це інтегральна креативна властивість, пов'язана з уявою, інтуїцією, цілепокладанням.

Здатність до прогнозування можна розглядати в двох аспектах. За В. Вундтом здатність до прогнозування – це здатність уявити спосіб вирішення проблеми, можливий результат дії.

С. Л. Рубінштейн писав про здатність до прогнозування: «Результат спочатку виступає у вигляді якоїсь антиципації, передбачення підсумку розумової роботи, яка ще повинна бути відтворена» [7].

Умовою розвитку та прояву креативного мислення є актуалізація широкого спектра активностей суб'єкта, спрямованих на виявлення та сприйняття об'єктів, їх розпізнання та категоризацію, побудову в уяві, актуалізацію мотивів, побудову цілей та програм дії з ними. В. Г. Каменська і І. Є. Мельников вважають, що в основі креативності лежить спостережливість як здатність до диференційованого та точного сприйняття. До виокремлення цієї креативної здібності є достатні підстави, оскільки у потоці зовнішніх подразників люди, зазвичай, сприймають лише те, що вкладається в «координатну сітку» вже наявних знань і уявлень, а іншу інформацію несвідомо відкидають.

А. Н. Лук пише: «На сприйняття впливають звичні структурні «кліше», установки, оцінки, почуття, а також конформізм по відношенню до загальноприйнятих поглядів і думок. Здатність побачити те, що не вкладається в рамки раніше засвоєного, – це дещо більше, ніж, власне, спостережливість» [5].

Далі виникає питання щодо тотожності уяви та креативності, зокрема, чи є уява лише різновидом образної креативності, та чи не є, власне, образна креативність одним із видів уяви (фантазії, творчості в широкому розумінні).

Л. Б. Єрмолаєва-Томіна вважає, що уява, передусім творча (продуктивна), є найбільш яскравим і типовим проявом креативності [3].

Професійні знання, а також розумові процеси, що забезпечують оперування ними, дозволяють усвідомлювати та розуміти явища, які спостерігаються. Результати розуміння та усвідомлення сприйнятого опосередковуються особливостями пам'яті, оскільки саме завдяки їй забезпечується повнота уявлень і понять, що складають структуру знань людини, її професійний досвід.

П. Ленглі та Р. Джонс підкреслюють важливість пам'яті в процесі креативного мислення. Доступність інформації, на їх думку, дозволяє створювати неочевидні асоціації і приходити до оригінальних рішень проблеми.

Креативний потенціал людини багато авторів пов'язують з іншими особистісними якостями: самостійністю суджень, здатністю знаходити привабливість в труднощах, естетичну орієнтацією і здатністю ризикувати (Ф. Баррон, Д. Харрінгтон); любов'ю, пристрастю до роботи (Д. МакКіннон, Х. Гоу, Т. Амабайл, М. Чікжентміхалі); самодисципліною в організації роботи, незалежністю суджень, терпимістю до невизначеності, високим ступенем автономності, схильністю до ризику, високим рівнем самоініціації і прагненням виконувати завдання найкращим чином (Т. Амабайл, М. Коллінз); інтересом, як пізнавальною якістю (Г. Мерфі); нешаблонною поведінкою, оригінальністю, ініціативністю, самовідданістю, енергійністю, прямою суджень, безпосередністю, незалежністю; критичністю, сміливістю, впевненістю, високою самооцінкою (У.В. Кала); сміливістю розуму і духу; сміливістю сумніватися в загальноприйнятому, сміливістю руйнувати з метою створення кращого, сміливістю думати так, як не думає ніхто; сміливістю слідувати інтуїції всупереч логіці; сміливість уяви (К.Г. Юнг).

На особливу увагу заслуговує позиція А. Деркача, який наголошує на тому, що пріоритетними характеристиками креатив-

ного потенціалу є творча спрямованість професійних інтересів, потреба в новаторській діяльності, здатність до новацій, високий рівень загального та деяких спеціальних видів інтелекту, здатність до формування асоціативних зв'язків, розвинена уява, сильна вольова регуляція поведінки та діяльності, самостійність, уміння управляти своїм станом, зокрема стимулювати свою творчу активність. Учений вважає, що високий творчий потенціал, який виявляється в професійній діяльності, творчому пошуку, вмінні приймати ефективні й нестандартні рішення, прямо пов'язаний з рівнем професіоналізму особистості [2].

Креативний потенціал кримінального аналітика оперативно-розшукових підрозділів характеризується низкою особистісних особливостей, що обумовлює залежність креативного мислення у професійній діяльності від таких якостей особистості, як:

- розвиненість інтелекту, яка спонукає людину до міркування, упорядкування знань, пошуку та аргументації власного рішення існуючої (можливої) проблеми;
- професійний кругозір, що визначає здатність до саморефлексії фахових знань, діяльності, раціоналізації або пропозиції оригінальних ідей;
- творча уява, що робить її необхідною умовою професійної творчості;
- відкритість новому у пізнанні (когнітивна відкритість) як ставлення фахівця до нової інформації, досвіду, легкість у сприйнятті нових ідей;
- спостережливість, яка дозволяє розрізняти ознаки та об'єкти, що мають незначні відмінності, помічати відмінності в подібному, бачити їх у швидкому русі, при зміненому ракурсі, дозволяє скоротити до мінімуму час сприйняття ознаки, об'єкта, процесу.

Слід додати, що хоча ці якості формуються протягом усього професійного життя, їх розвиток може здійснюватися цілеспрямовано.

Крім цього, потрібно виокремити також групу особливостей когнітивно-особистісної та емоційно-вольової сфери творчої особистості, а саме: легкість асоціювання (здатність встановлювати закономірно виникаючі зв'язки між окремими подіями, фактами, предметами чи явищами, відображеними в свідомості та закріпленими в пам'яті); лабільність психіки (здатність до швидкого та вільного переключення думок, здатність викликати у свідомості образи та комбінувати їх); здатність до оцінних думок, критичність мислення, інтуїтивність (здатність до при-

йняття правильних рішень при нестачі необхідної інформації або при відсутності часу на її отримання); формулювання прогнозів, перспектив розвитку проблеми (здатність до перспективного бачення розвитку процесів); готовність пам'яті (оволодіння достатньо великим об'ємом систематизованих знань, упорядкованість та динамічність знань); організованість (вміння оптимізувати свою діяльність, робочий час); висока працездатність та фізична витривалість (здатність до тривалого збереження високої активності); здатність керувати собою.

Отже, мислення кримінального аналітика повинне характеризуватися певними якісними ознаками. Це, перш за все, проблемність мислення, яка полягає у здатності вбачати проблемне ядро при зовнішній простоті вирішення завдання; динамічність мислення – фактор прискореного осмислення подій, що особливо суттєво в екстремальних, напружених ситуаціях оперативної обстановки, коли треба швидко вирішувати поставлені задачі. Широта мислення – здатність охоплювати різнобічне коло питань, які виникають при вирішенні службових завдань. Глибина мислення визначає здатність проникнення в суть явища, яке вивчається.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі вищевикладеного можна говорити, що креативність особистості є цілісним системним утворенням; креативне мислення посідає вагоме місце в загальній структурі професійно важливих якостей кримінальних аналітиків як головний детермінант їх діяльності. Необхідність розвитку вихідного креативного потенціалу у професійному зростанні фахівців в галузі кримінального аналізу вимагає визначення подальшого напрямку досліджень у векторі поглибленого опрацювання таких питань, як аналіз психологічної природи діяльності кримінальних аналітиків, професійно значущих якостей особистості, структури професійних знань та категоріального ладу їх мислення, індивідуального стилю поведінки та дослідження особистісних, когнітивних, мотиваційних та середовищних чинників їх діяльності, за умови включення механізмів рефлексії, саморегуляції та самооцінки.

Список використаних джерел

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 320 с.
2. Деркач А. Акмеология : учеб. пособ. / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с., С. 171.

3. Ильин С. П., Психология творчества, креативности, одаренности / С. П. Ильин. – Питер, 2009. – 434 с.
4. Климов Е. А. Введение в психологию труда : [учебник для вузов] / Е. А. Климов. – М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1998. – 350 с.
5. Лук А. Н. Мышление и творчество / А. Н. Лук. – М.: Политиздат, 1976. – 144 с.
6. Пономарев Я. А. Психология творчества / Я. А. Пономарев. – М., 1976. – 306 с.
7. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1959.

The theoretical analysis of the creativity and the creative thinking importance in professional crime analysts of search operational staff, its place in the system of professionally important qualities of those categories of operatives are envisaged in the article. The thinking of the criminal analyst should be characterized by problematic thinking; dynamic thinking that are factors of the accelerated understanding of the events, which is especially important in the extreme stress situations of the current situation, when it is necessary to solve problems. The creative thinking and the psychological mechanisms dependence from the criminal intelligence and priority features of subjective qualities, creative potential of criminal analysts, the success of the implementation of which results in the performance of tasks in the field of operational and strategic crime analysis.

Keywords: creativity, creative thinking, creative potential, professional activity, professional qualities, criminal analyst.

Отримано: 15.01.2013 р.

УДК 159.922

И.А.Дмитриева, Л.М.Попов

РАЗВИТИЕ СПОСОБНОСТИ К ЦЕЛЕПОЛАГАНИЮ У СТУДЕНТОВ И АСПИРАНТОВ

У статті проаналізовано проблеми цілепокладання у сучасній психології, подано результати емпіричного дослідження здатності до цілепокладання студентів КФУ на початковому, середньому та кінцевому термінах навчання і аспірантів, розроблені рекомендації з організації тренінгу розвитку здатності особистості до цілепокладання на різних етапах навчання. Розроблено та апробовано технологію тренінгу розвитку здатності особистості до цілепокладання. Особливість тренінгу полягає у тому, що вплив здійснюється на всі компоненти здатності до